

חמשת אבות הנזיקין

אחת הדרשות הקלאסיות של חז"ל מתייחסת לפסוק בשיר השירים בו הרעיה מהללת את שערותיו של אהוב לבה (ה, יא): "קִוְצוֹתָיו תִּלְתְּלִים שְׁחֹרוֹת כְּעֹרֵב". כידוע, אליבא דחז"ל, מתפרש שיר השירים כשיר אהבה בין הקב"ה לכנסת ישראל. על פי הדרשה המקובלת "קִוְצוֹתָיו תִּלְתְּלִים שְׁחֹרוֹת" מתייחסות לתורה (תנחומא בראשית א). "שְׁחֹרוֹת הֵן מִילוֹת הַתּוֹרָה הַכְּתוּבוֹת בְּאֵשׁ שְׁחוּרָה עַל גְּבִי אֵשׁ לְבָנָה. "מהו קִוְצוֹתָיו תִּלְתְּלִים? על כל קוץ וקוץ – תילי תילים של הלכות". למדנו רבות מפרטי הכתוב. תלי תלים של הלכות, אך גם של דברי אגדה.

על הפילוסופיה של הצרעת

שתי הפרשות הבאות, 'תזריע' ו'מצורע', דנות בטומאה שמקורה בצרעת ובזיבה. כל המלמד אותן נבוך. האם אין בעיסוק בנושאים אלה משום פגיעה באסתטיקה. כיצד יכול הוא לתלות תִּלְתְּלִים, על קִוְצוֹתָיו של הטקסט. האם הרגישות המודרנית מסוגלת "לעכל" חומרים אלה?

רגישות מודרנית? ב'שיר השירים רבה' מובאת דרשה נוספת על הפסוק, הפעם משל רבי שמואל בר רב יצחק, אמורא בדור השלישי, יליד בבל, שעלה לארץ ישראל. את הפסוק "פתר" רבי שמואל על פרשיותנו: "תִּלְתְּלִים שְׁחֹרוֹת כְּעֹרֵב – אלו תלמודות של תורה שנראות כעורות ושחורות מלאומרן ברבים". אכן אף לפני כמעט אלפיים שנה, הרגישו חז"ל את הקושי לדרוש ברבים על פרשיות הפוגעות לכאורה באסתטיקה. אלא שבפסוק יש תת-כתוב נסתר, בו הקב"ה מנחם אותנו. המילה 'עֹרֵב' אינה מתייחסת לעוף המוכר אלא מבטאת 'עריבות' ונועם. רבי שמואל מוסיף "אמר הקב"ה הרי הן ערבות עלי", כדברי מלאכי (ג, ד) וְעֹרֵבָה לָהּ מִנְחַת יְהוָה. זאת העריבות שהקב"ה מרגיש כשישראל תולים תלתלים אף בקוצות השחורות.

בדברי רבי שמואל בר רב יצחק פותח רבינו יצחק עראמה [הרי"ע] את דרשתו ל'תזריע' (עקידת יצחק, שער ס"א). דרשתו של פרשן פילוסופי זה, שחי ופעל בספרד במאה הט"ו, היא דוגמה לקריאה המחודשת בכתוב, להתגלות המתמדת של הטקסט. אביא לפניכם את עיקרי דרשתו, למרות שבפרטים מסוימים ארשה לעצמי להכניס שינויים. ר' יצחק עראמה מציג לפנינו פירוש אלגורי שלם, שקורא את מחלות הגוף, ואת ההיטהרות מהן, כאלגוריה של פגמים מוסריים. חמשת סוגי הטומאה הם "חמשה אבות נזיקין" שיש לרוע. מתוך כך פורס לפנינו רבי יצחק עראמה מעין חמש תיאוריות קרימינולוגיות, כשבכל אחת מהן יש אמת חלקית. לפנינו קשת של סיבות המביאות בני אדם לפשע, מלכודות, "מכמורות... אשר דרכי שאול דרכם, ונתיבות מוות נתיבותם". "פושעים יכשלו בס",

אולם, למרות הקושי שבדבר יש בכוחו של האדם להינצל מהם. ביומרה שניתן לנצח מתבטאת חוצפתה של היהדות. זאת מטרתה של התורה: "להציל אותם מידם".

המלכודת הראשונה, המסומלת בטומאה שבדם ובזרע, היא מלכודת קיומית אוניברסלית האורבת לכולנו. האדם הוא סינתזה מופלאה ומוזרה של חומר ורוח. יש בו התעלות רוחנית השמימה, אך פועל גם כוח הכובד המושך אותו למטה, לחומריות, לאגואיזם. הרוח שקועה בעיסה גשמית, וכדברי חז"ל (בראשית רבה, לד) "עלובה עיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה". בעיסה ישנו שאור, המתסיס אך גם מחמיץ. מציאות זאת היא הבסיס לכל המלכודות האחרות.

המלכודת השנייה איננה אוניברסלית אלא אישית. היא מסומלת בצרעת הגוף. רי"ע ניסח זאת בשפת הביולוגיה של תקופתו שדברה על "מרות" שונות, ההורמונים של ימי הביניים: "שלא יהיה המזג [הטמפרמנט] באותו השיעור מהשווי, אבל יוסיפו ויגרעו בו חלקי היסודות קצתם מקצתם מהצורך, ויולידו על ידי כן תכונות פחותות בנפש". אם נתרגם את דבריו לשפתנו המודרנית, ננוכח שלפי הרי"ע הפשיעה מושפעת בחלקה מסיבות פיזיולוגיות, אורגניות. זהו כיוון שהודגש על ידי הקרימינולוג היהודי האיטלקי צ'יזקה לומברוזו שדיבר על חוסר התפתחות או ניוון במוח המחזיר את הפושע לעידן הפרימיטיבי. דבריו הופרכו, אך לא תמו היורשים: כרומוזומים "סוטים" (מהסוג xyy למשל) גנים פגומים, אי-פעילות תקינה של ההורמונים וכדו'. אני עדיין מקווה שיוכח ורי"ע וההולכים בדרכו בעולמנו המודרני, טועים, ואין עבריינים מלידה! רבשי"ע אל תשמע בקולם. ועל כל פנים, מאמין רי"ע שגם האדם הנגוע יכול לשלוט על עצמו.

את המלכודת השלישית אשאיר לסוף. צרעת הבגדים מסמלת את הרביעית. המידות המוסריות, מגלה לנו רי"ע, מסומלות בבגדים. הדוגמה הבולטת מצויה בדברי זכריה (ג, ד) על "הבגדים הצאים", המצביעים על החטאים והפשעים. טהרת המידות מבוטאת גם היא בבגדים: "בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְּגָדֶיךָ לְבָנִים" (קהלת ט, ח). המושג מידות כאילו מתמזג עם המושג מדים, דהיינו בגדים. "והשמות קרובים והיו לאחדים" מוסיף רי"ע, למשל בפסוק (תהילים קלג, ב) שְׂפִירָד עַל פִּי מְדוֹתָיו". המלכודת הרביעית היא כישלון החינוך של החברה הנורמטיבית. מטרתו הערכית העיקרית של החינוך היא לתת לאדם מידות טובות דהיינו את הכוח לשלוט על עצמו, לדחות סיפוקים ולהתגבר על הכעס, ומתוך כך להגיע למטרות שהוא שם לפניו תוך שמירה על הגבולות המוסריים והחוקיים של החברה. אם תהליך החינוך ייכשל "יוקבעו בו [באדם] מדות פחותות ונפסדות... והיה הנזק ההוא גדול מאד".

המלכודת החמישית, מסומלת בצרעת הבתים. היא זאת הבאה מהחברה והמדינה הפורצות לבית. חז"ל כינו זאת כסכנה של השכן הרע. לפעמים זה מתרחש בתת-חברה עליה הצביעה "תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית", לפיה העבריינות היא התנהגות נלמדת. לפעמים זו תכונה לאומית. סדום הוא המודל לחברה ומדינה המעוותות את הערכים המוסריים, 'כי תכלית ישרם וצדקתם היה מה שהוא חטא עצום לרבים', עיוות עליו בכה ישעיהו (ה, כ): "הוֹי הָאֲמָרִים לָרַע טוֹב וְלַטּוֹב רָע".

כפי שהראייה קוק הדגיש מלכודת זאת מקבלת את מלוא משמעותה בבמה הבינלאומית, בה היחסים מודרכים על פי רוב, על ידי אינטרסים המגובים על ידי הכוח, אינטרסים העיוורים לחייהם וצורכיהם של בני האדם. הפוליטיקה כולה עטויה במעטה של שקר, והמשפט הבינלאומי צבוע צביעות. מתחת לדיפלומטיה המדברת גבוהה גבוהה, מסתתרת פעילות חשאים מתועבת. הביטוי "יְחָסֵד לְאֲמִים חֲטָאת" (משלי יד, לד), מקבל עכשיו את מלוא משמעותו. הטוב והרע בעולם הבינאישני משנים את מהותם כאשר עוברים לתחום הבינלאומי. החטאת תופס את מקומו של החסד. ואנו יודעים זאת על בשרנו.

השארתי לסוף את המלכודת השלישית, המסומלת בצרעת הראש. היא המלכודת הפילוסופית, היוצרת השקפת חיים הרסנית וניהיליסטית. לדעתי, רק בדורות האחרונים מודעים אנו למלוא משמעותה. אלו הם פשעים הנעשים לשמם, כניסויים פילוסופיים הבאים להוכיח שהכל מותר ושאינן גבולות. שורשים פילוסופיים אלה מגדלים אילנות ופרות באושים והופכים מורשת שהיא מלכודת. היחס אל אל אחד מגיבוריה הפוסט-מודרניים של התרבות, המרקזי דה-סאד (1740-1814) היא דוגמה בולטת לכך.

ארבעה מצורעים

בימי המאבקים הרעיוניים והדתיים בין יהודים ליוונים באלכסנדריה של מצרים, פיתחה האנטישמיות של הימים ההם את התיאוריה שבני ישראל גורשו ממצרים על כי היו מצורעים. ועתה מעבר חד. זכור אני נסיעה בה הייתי מוכרח להחליף מטוס במינכן כדי לחזור ארצה באל-על. כל היורדים מהמטוס הלכו זה לפה וזה לפה, ואנו ארבעה ישראלים, הודרכנו לכיוון אחר, שהוציא אותנו אל מחוץ לחומות האולמות שבשדה התעופה לחצר מלא שמש ואויר צח. וזאת לקיים מה שנאמר בהפטרות 'מצורעי' (מלכים ב ז, ג) "וְאֶרְבֵּעַ אֲנָשִׁים הָיוּ מְצֻרְעִים פָּתַח הַשָּׁעַר". מתוך כך לא יסכנו המצורעים את העיר.

פָּתַח הַשָּׁעַר? לא אוכל שלא לחזור לרבי שמואל בר רב יצחק, ולדבריו במסכת פסחים (פה ע"ב). ירושלים הייתה קדושה ולפיכך ניתן היה בכל תחומה לאכול את קרבן הפסח. לא כך השערים. "מפני מה לא נתקדשו שערי ירושלים?" שואל רבי שמואל, והוא עונה "שמצורעין מגינין תחתיהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים". הגנת השערים הזאת היא סמל מינימליסטי לאתיקה שאנו חייבים למצורעים ולהבדיל לפושעים.